

Lamprecht, Arnošt

Nový pohled na měkkostní korelaci ve staré češtině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1964, vol. 13, iss. A12, pp. [97]-103

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/101286>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ARNOŠT LAMPRECHT

NOVÝ POHLED NA MĚKKOSTNÍ KORELACI
VE STARÉ ČEŠTINĚ

Vznik měkkostní korelace v češtině v té podobě, jak ji předpokládáme pro nejstarší vývojové fáze pračestiny a jak ji známe z obdobné situace v ruštině, souvisí se stahováním, ztrátou nosovek a zánikem jerů. V důsledku těchto změn se objevily palatalizované konsonanty před zadními vokály a na konci slov, a tím se původně závislý příznak palatalizovanosti stal plně relevantním. Vznikly tak tyto korelační dvojice: $p - p'$, $b - b'$, $m - m'$, $v - v'$, $t - t'$, $d - d'$, $n - n'$, $s - s'$, $z - z'$, $r - r'$, $l - l'$. Mimo korelaci byla hlásky tvrdé k , g , ch a jim odpovídající měkké vzniklé 1. a 2. palatalizací, tj. $č$, $š$, $ž$, c' a dále palatály j a $ň$. Potud jsou věci jasné a obecně uznávané.¹

Podstatně do celého systému zasáhly procesy depalatalizační. Depalatalizace pračeské² (předhistorické) sice nerozrušily systém, způsobily však jiné rozložení palatalizovaných a nepalatalizovaných hlásek a v jistém smyслу — tím že vytvořily neutralizační pozice — systémovou vázanost dvojice konsonantů ještě upevnily. Dosud však nebyla patřičně vyzvednuta ta okolnost, že depalatalizací c' vzniká c tvrdé. To je mnohokrát doloženo u Gebauera³ slovem *svacený*, které je ovšem u Gebauera jinak vyloženo. Jde tu však o týž případ depalatalizace jako v *patero* ($p'ät'ero > p'ätero > pätero > patero$), a to vlivem tvrdého sufixálního n (*sv'áč'ený > sv'ácený > sv'acený > svacený*). Máme tedy ve staré češtině *svacený*, ale *světiti*. Obdobně proti *viece* ($< v'áč'e$) máme *Váceslav*⁴ v důsledku depalatalizace slabiky *ce* před tvrdým *sl*. Třetí doklad *vzácný*⁵ pak je příkladem na depalatalizované *c* ve skupině souhláskové po zániku měkkého jeru. Máme tedy již pro pračeské období tři bezpečné doklady nepalatalního *c*. Na základě analogie podle těchto dokladů můžeme soudit, že i v slovech jako *placen*, *Rokycany*, *pracný* atd. bylo rovněž tvrdé *c*.

Po provedení přehlásky $'a > \acute{e}$ a započetí změny $r' > ř$ dochází v češtině k depalatalizaci slabik $p'e$, $b'e$, $m'e$, $v'e$, $s'e$, $z'e$, $c'e$ a na většině území i $t'e$, $d'e$, $n'e$, srov. *peku*, *beru*, *metu*, *vezu*, *sedí*, *země*, *vajíce* (o $t'e$, $d'e$, $n'e$ viz dále). Tím se původní slabiky $p'ě$, $b'ě$, $m'ě$, $v'ě$, $s'ě$, $z'ě$, $c'ě$ dostávají do korelace se slabikami *pe*, *be*, *me*, *ve*, *se*, *ze*, *ce*, a foném $\acute{e}$ se tak stává po těchto konsonantech přední variantou *e*-ovou.

Graficky si můžeme vztahy pračeské a staročeské znázornit takto:

$$\begin{array}{cccccccc} p'ä > p'ě & p'e & p'i & p'u & p' & & (p'a) & p'ě & p'i & p'u & p' \\ pa & pe & py & pu & po & p & & pa & pe & py & pu & po & p \end{array}$$

V závorce uvedené staročeské $p'a$ je $p'a$ vzniklé analogií, jak to dosvědčují dodnes jihočeské příklady *holoubjata*, *poupjata*,⁶ valašské *hutůb'ata*, *p'atro*, *v'adne*,⁷ hanácké *holóbjata*, *pópjata* (místy i *p'jatro*) atd. V závorce je uvedeno proto, že nebylo rozšířeno na celém území, nýbrž jen v jihozápadní polovině Čech a na větší části Moravy. Je doloženo i staročeskými doklady, srov. *suiatemu*.

Otázkou ovšem zůstává, proč došlo k depalatalizaci v slabikách *p'e*, *b'e* atd. Snad tu dala podnět i nevyrovnanost samého systému korelací (tvrdému *pe* odpovídalo *p'e* i *p'ě*) a možná, že tu působilo i morfologické střídání, srov. *metu* (s depalatalizací před tvrdým *t*), *m'et'eš'*. Za této situace slaběji, a tím i méně výrazně palatalizované *p'e* se depalatalizovalo, a to v celém rozsahu a na celém území českého jazyka. Na jeho místo pak postoupilo *p'ě*, jak bylo ukázáno výše. Z fonologického hlediska protiklad *pe* — *p'ě* byl hodnocen jako *pe* — *p'e*, srov. dodnes ve valaš. nářečích *met* — *m'et*, *kope* — *na kop'e*, *hrabe* — *hrab'e*, *vesta* — *nev'esta*.⁸ Obdobně tomu bylo i u sykavek *se* — *s'ě*, *ze* — *z'ě*, které byly hodnoceny jako *se* — *s'e*, *ze* — *z'e*, srov. ostrav. *sez'i* — *s'ed'he*, *veze* — *na voz'e*. Se zřením k starým dokladům depalatalizovaného *c* a konečně i k samému úplně evidentnímu protikladu *ce* — *c'ě* (*svacena* — *c'ěna*, *dcera* — *c'ěsta*), který je zcela obdobný *se* — *s'ě*, *ze* — *z'ě*, je třeba i *c* — *c'* hodnotit jako měkkostní protiklad a *ě* jako přední variantu *e*-ovou, tedy z fonologického hlediska psát *c'ena*, *c'esta*.

Obdobný vývoj jako u retnic a sykavek ostrých byl i u palatalizovaných zubnic. Po depalatalizaci pův. slabik *t'e*, *d'e*, *n'e* se slabiky *t'ě*, *d'ě*, *n'ě* dostaly do korelace se slabikami *te*, *de*, *ne*. Konsonanty před *ě* (stejně jako i před *i*) byly silněji palatalizovány (u *t'*, *d'* se projevuje tendence k asibilaci) a jejich realizace se blížila palatálám (proto palatální *ň* s tímto silněji palatalizovaným *n'* postupně splynulo), nebyly to však v době existence korelace měkkosti u ostatních dvojic plně palatály, nýbrž se podobaly patrně svou realizací lašskému *t*, *d* z jižní části ostravského úseku, u něhož se rovněž projevuje (za existence *s* — *s'*, *z* — *z'*) zpravidla slabší asibilace. Šlo tu tedy z fonetického hlediska o hlásky, které bychom mohli snad graficky označit jako *t'*, *d'*, *ň'*, abychom postihli i jejich fonetický charakter, které však stále tvořily korelaci s *t*, *d*, *n* (tedy *te* — *t'e*, *de* — *d'e*, *ne* — *ň'e*). Vývoj v této skupině konsonantů si lze představit takto:

$$\begin{array}{cccccc} t'ä > t'ě & t'e & t'i & t'u & t' & & t'a & t'e & t'i & t'u & t' \\ ta & te \downarrow & ty & tu & to & t & ta & te & ty & tu & to & t. \end{array}$$

Na území severovýchodní Moravy (oblast dnešních lašských nářečí) splynulo *t'e* s *t'e*, takže tu bylo stejně *ň'ebud'el'e* jako *t'esto*, *d'ed'ěna*. Je tu týž systém, ale jiné rozložení slabik *te* — *t'e*. Nové *t'a* pak vzniklo analogicky v případech *kol'ata*, *hád'ata*, *káň'ata*, a to na celém území českého jazyka.

Z uvedeného přehledu měkkostních vztahů bylo patrné, že ve všech těchto případech se *ě* stalo přední variantou *e*-ovou.

Jeho fonematickou platnost by bylo možno uzнат jen po sykavkách tupých (včetně *ř*) a po *j*. Je to pojetí možné, je v souladu s dosavadními názory a lze i na jeho základě některé jevy osvětlit. Podstatně by se však interpretace hláskových změn zjednodušila za předpokladu, že i u sykavek tupých budeme počítat s opozicí palatalizovaná — nepalatalní. Chápeme-li dvojice *pe* — *pě*, ... *se* — *sě*, ... *te* — *tě*, ... a také *ce* — *cě* z fonologického hlediska jako *pe* — *p'e* ..., *se* — *s'e*, ... *te* — *t'e*, ... *ce* — *c'e*, bylo by možno i opozici *še* — *šě*, *že* — *žě*, *če* — *čě* a *ře* — *řě* interpretovat jako *še* — *š'e*, *že* — *ž'e*, *če* — *č'e*, *ře* — *ř'e*. Střídání *sadu* — *s'edeš* (v dosavadní transkripci *sadu* — *sědeš*) by pak přesně odpovídalo *žasnú* — *ž'esneš* (dosud *žasnú* — *žěsneš*). Protiklad *š* — *š'*, *ž* — *ž'* atd. by byl ovšem relevantní jen před *e*, srovn. *náše* (neutr.) — *náš'e* (fem.), *lože* (nom.) — *lož'e* (gen.), *moře* (nom.) — *moř'e* (gen.) atp. Takové případy nejsou nijakou zvláštností (Komárek např. dokládá fonologickou platnost *ä* jen pozicí před *k*, ve všech

ostatních případech by bylo *ä* jen přední variantou *a*-ovou). Celková distribuce *š* a *š'* je patrna z tohoto schématu:

š'e š'o š'i š'u
ša še

Vidíme, že před *a* je jen nepalatalizovaná (jako u sykavek ostrých v *sadu*), před *u*, *i* a také před *o* jen palatalizovaná a před *e* se projevuje, jak bylo již řečeno, protiklad palatalizovaná — nepalatalizovaná.

Zbývá nám nyní pohovořit o situaci po *j*. Palatalizované hlásky se liší od nepalatalizovaných po akustické stránce zvýšeným tónem (v ruštině je proto název *dieznyje*,¹⁰ tj. „křížkované“). Zřetelně vyšší tón má *i* a *j* před vysokými hláskami, zejména před *i*, srov. *píji* a *hajá*.¹¹ Na základě tohoto tónového rozdílu¹² se mohly do protikladu palatalizovaných (tónově zvýšených) a nepalatalizovaných (tónově nezvýšených) fonémů dočasně zařadit i obě podoby *j*-ové. Jejich distribuce by byla obdobná jako u sykavek tupých:

j'e j'o j'i j'u
ja je

Příklady střídání *Jan* — *J'ene* jsou obdobné jako *sadu* — *s'edeš* a *žasnu* — *ž'esneš*. Mohly proto k tomuto chápání přispět i důvody morfonologické, srov. *oje* (nom.) — *oje* (gen.) jako *srdce* — *srdc'e*. Že však tento protiklad *je* — *j'e* byl po fonetické stránce nejlabilnější, vyplývá z faktu, že byl nejdříve odstraněn. Trávníček¹³ dokonce tzv. jotaci po *j* vůbec neuznává, ovšem neprávem.

U sykavek tupých se rovněž rozdíl *še* — *š'e* (omezený jen na tuto jedinou pozici) likviduje dříve než u sykavek ostrých, kde bylo dvojic více (*se* — *s'e*, *sy* — *s'i*, *su* — *s'u*). U retnic pak měkkost přetrvává hluboko do XV. stol., i když ne patrně na celém území ve stejném rozsahu. Ve východních Čechách, jak se zdá, zanikala nejdříve, kdežto v jihozápadních Čechách přetrvávala mnohem déle a její stopy se projevují dodnes. Stopy delšího zachování měkkostní korelace v jihozápadních Čechách¹⁴ máme i u sykavek, srov. např. *šahat*, imperativy typu *hrož*, *vož*, *neježdi*, *neblažni*, *vohlaš*, *nemyšli*, *pušť*, dále příklady jako *prožba*, *žežba*, stč. *věššba* aj. Zachované *s'*, *z'* se po rozkladu korelace v jiných pozicích foneticky sblížilo se *š*, *ž* a s ním nakonec splynulo. I když některé doklady by bylo možno vyložit jednotlivě jinak, celý soubor jeví (zachování měkkosti u retnic, disimilace sykavek např. *přes z'imu* > *přez z'imu* > *přej z'imu* > *přej zimu*) svědčí pro náš výklad. Stejně tak déle trvala měkkostní korelace i na Moravě, zejména v její severovýchodní části, srov. zachování měkkých retnic na Valašsku.

Uvedené příklady svědčí o dlouhém dozívání měkkostní korelace na našem území, ostatně doložené i staročeskou grafikou, srov. *miľost*, *naami*, *opiet*, *pľien*, *sobie* (rukopis Kříž. B z r. 1520!). Dva doklady v témž rukopise jsou dokonce i na koncové *m'*, srov. *chudym*, *gmenem*. Mohou to být ovšem omyly. Ostatní doklady jsou však plně přesvědčivé. Nepokládáme proto rozhraní 13. a 14. stol. za dobu zrušení měkkostní korelace, jak usuzoval Trávníček¹⁵ vycházející z toho, že palatalizace před *e* byla v té době již zrušena, nýbrž předpokládáme její existenci ve 14. stol. v podstatě za zachování, srov. i psaní *žě*, *šě*, *čě*, *řě*, *zě*, *sě*, *ce* v bibli Olomoucké z r. 1417.¹⁶ To nás nutí vykládat hláskové změny ve 14. stol. z palatalizovanosti a nikoliv z depalatalizace.

Přehlásku *u* > *i* proto vykládáme jako změnu po palatalizovaných hláskách, tedy stejně jako přehlásku *a* > *ě*, tedy *zem' u* > *zem' ů* > *zem' i* (s měkkým *m'*!), *duš' u* > *duš' ů* > *duš' i*, *kost' ů* > *kost' ů* > *kost' i*, *volaj' ů* > *volaj' ů* > *volaj' i*. Ještě evidentnější je to u přehlásky *o* > *ě* (v našem pojetí *'o* > *'e*). Jinak bychom nepochopili, proč *ö* (vzniklé z *o* po měkkých) se mění v *ě* (u nás v *'e* po měkké) a nikoliv v tvrdé *e*, jak by v depalatalizované pozici mělo být, srov. stč. doklady *diedziczyewi*, *lukasfyewi*, *ukrziziewali*, *tancziewali*, v naší transkripci *d'ed'ic'ev'i*, *Lukáš'ev'i*, *ukř'i-ž'eval'i*, *tanc'eval'i*. Stejně tak i poměrně řídké doklady přehlásky *u* v *i* v hanáckých nářečích, srov. *đelaji*, *boži*, vyložíme lépe z palatalizovanosti než naopak.¹⁷

Přehláskami *'u* > *'ü* > *'i*, *'o* > *'ö* > *'e* se zmenšil počet slabik, v nichž se protiklad měkká-tvrdá mohl realizovat, a to u sykavek ostrých v podstatě na dvě dvojice:

$$\text{sa} \begin{array}{|c|c|c|c|} \hline s'e < s'o & s'i < s'u \\ \hline se & so & sy & su \\ \hline \end{array} > \text{sa} \begin{array}{|c|c|} \hline s'e & s'i \\ \hline se & sy \\ \hline \end{array} \text{so su}$$

Pozn. Slabiky *s'o*, *z'o* se nevyskytují, vyskytuje se však *c'o*, k němuž se tvrdý protějšek *co* dotvořil z *čso*, takže u *c* byly dvě dvojice *ce* — *c'e*, *co* — *c'o* a po přehlásce jen dvojice *ce* — *c'e*.

Menší využití bylo vnitřním systémovým předpokladem k rozkladu korelace, tedy k depalatalizaci.¹⁸ Vnější urychlovačem tohoto procesu mohl být bilingvismus v našich městech, zejména v centru státu v Praze.¹⁹

Tzv. ztráta jotace a změna *i* > *y* po sykavkách jsou podle našeho názoru projevem téhož procesu depalatalizace. Ten začal až po provedení výše uvedených změn. Škrtneme tím ze staročeských změn ztrátu jotace jako samostatnou změnu. Podle nás jde o změnu *s'eno* > *seno*, *na voz'e* > *na voze*, *c'ena* > *cena*.

Graficky si můžeme celý proces znázornit takto:

$$\text{sa} \begin{array}{|c|c|} \hline s'e & s'i \\ \hline se & sy \\ \hline \end{array} \downarrow \downarrow \text{so su} > \text{sa se sy so su}$$

Ztráta jotace a staročeské psaní *cy*, *sy*, *zy* z počátku XV. stol. jsou dokladem této depalatalizace.

Pozn. Depalatalizace sykavek nenastala na okrajovém území lašském na Ostravsku a Opavsku. Tu se provedla depalatalizace jen u *c*, srov. *cesta*, *cena*, což bylo podmíněno vznikem nového *c'*, *z'* z *t'*, *d'*, srov. *mac'e*, *c'etka*, *z'ez'ima*.²⁰ Zachování vztahu *c* — *c'*, i když v jiných pozicích než ve staré češtině, pak působilo i na zachování dvojic *s* — *s'*, *z* — *z'*. Závislost tu byla asi oboustranná.

$$\text{ša} \begin{array}{|c|c|} \hline š'e & š'i \\ \hline še & šy \\ \hline \end{array} \downarrow \downarrow > \text{ša še šy}$$

Staročeské psaní *čy*, *šy*, *žy*, *řy* je toho nejlepším dokladem. Svědčí o tom i hanácké *če*, *še*, *že*, *ře* a laš. *čy*, *šy*, *žy*, *řy*. Zdá se však, že na části území zůstal po sykavkách tupých měkkí odstín *i*-ový, takže došlo jen k splynutí *š'e* a *še*. Ovšem i tím byla korelace odstraněna, srov. *ša*, *še*, *ši*. Tak se vyřešila i situace u *j*, takže vzniklo *ja*, *je*, *ji*, ač nechybějí ani staročeské doklady na *jy*.²¹ V jihozápadních Čechách se vztah *še* — *š'e* vyřešil tak, že depalatalizované *še* splyvá s depalatalizovaným *ša* a *š'e* dává *še*, srov. *řčala*, *sršán*, *břasa* atd. Obdobně tu *je* splyvá s *ja*, srov. *jahla*. Tím modifikují svůj dřívější výklad této změny.²²

U retnic trval proces přehodnocování měkkostních vztahů déle a měl rovněž své místní způsoby řešení. Na té části území, kde vzniklo analogické *p'a*²³ (jihozápadní Čechy a značná část Moravy) byl značně zpomalen. Je tu obdoba s jazyky, v nichž se provedly dispalatalizace 'e > 'o, ě > 'a (v ruštině i změna е > ä > 'a) a v nichž palatalizované konsonanty byly i před zadními vokály, srov. pol. *postaw'ony*, *v'ara*, bulh. *b'al*, ruské *v'oz*, *m'aso*). Na území tzv. valašských nářečí zůstal²⁴ protiklad dodnes zachován ve třech dvojicích:

p'a p'e p'i
pa pe py

Srov. *p'atro* — *patřý*, *b'il* — *byl*, *m'et* — *met* atd. V morfologických typech je palatalizována i před *ú*, srov. *ve vřb'ú* — *vrbu*. V jihozápadních Čechách byl tento protiklad v průběhu vývoje přehodnocován, *p'e* postupně přecházelo v *pje* (*pjena*, *mjesto*), *p'a* v *pja* (*poupjata*), *p'i* se pak dílem zachovalo, srov. *p'ivo*, *b'ič*, dílem rovněž rozložilo, srov. *pjivo*, *bjič*. Proces byl zřejmě dlouhodobý a není vyloučeno, že po jistou dobu byla možná dvojí interpretace vztahu *pe* — *p'e*, *py* — *p'i*. Nepochybně se tu začal uplatňovat i vliv středočeského řešení.

V severovýchodních Čechách, kde se analogické *p'a* nevytvořilo a zůstaly jen dvě dvojice (*pe* — *p'e*, *py* — *p'i*), projevuje se tendence k depalatalizaci i u *p'e*, srov. *pet*, *bežet*, *meženej*, *večet*²⁵ atd.

Ve středních Čechách, ležících na rozhraní obou typů, se *p'e* postupně rozkládalo na *pje* a v dvojici *py* — *p'i* se přehodnocoval vztah tak, že se protiklad *i* — *y* dočasně fonologizoval a *p'* se mohlo chápat jako přední varianta tvrdého *p* před *i*. Jak již bylo řečeno, byla v přechodném období patrně možná dvojí interpretace vztahu *p'e* — *pe*, *p'i* — *py*. Souvisí to s existencí nebo s neexistencí koncového *p'*, s fonetickou realizací *p'e* a dále i s vývojem v slabikách dlouhých, v nichž se projevila tendence k diftongizaci v palatalizovaných i labializovaných slabikách, srov. *p'é* > *p'ie*, *pó* > *puo*, a následující monoftongizace těchto vzniklých diftongů. V okrajových dialektech se i po monoftongizaci zachovaly měkké retnice, někdy jako foném, srov. valaš. *b'ílý*, *m'íra*, jinde snad jen jako varianta, srov. jihočes. *b'ílit*, *m'ít*. Uvedené příklady jasně ukazují, že měkkost u retnic dlouho přežívala, někde jen jako jev fonetický, jinde dokonce i jako jev fonologický (na Valašsku a snad dosti dlouho i na Lašsku a není vyloučeno, že i v jižních Čechách).

U zubnic zůstaly na celém území tři dvojice:

t'a t'e t'i
ta te ty

Ty se na těch částech našeho jazykového území, kde měkkostní korelace v jiných pozicích (např. u retnic) ještě trvala, mohly chápat stále ještě jako měkkostní korelace, tedy jako *t'*, *d'*, *n'*.²⁶ Na těch částech pak, kde došlo k jejímu zrušení, ať už v důsledku depalatalizace nebo přehodnocení vzájemného poměru konsonantů a vokálů, začlenily se do systému konsonantů jako samostatná palatální řada *t*, *d*, *n*. Možnost dvojího chápání této řady je dána na Valašsku (v důsledku zachování měkkosti retnic) a na Ostravsku. Tu dokonce mírně asibilované *c'* (vzniklé z *t'*) je ve dvojím vztahu, a to k *c* a *t*. Vztah k *c* vyplývá z prostého systémového seřazení dvojic s korelací; kde je *c* — *c'*, je i *s* — *s'*, *z* — *z'*, kde není *s* — *s'*, není ani asibilace

u *t*, srov. ostrav. *mac'e, dac', z'ec'i, s'eno, z'ima*, ale mor. laš. *mate, dat, seno, zymá*.⁸⁷ Graficky vypadá toto „taxonomické“ seřazení dvojice takto:

$$s - s', z - z', c - c', (z) - z'$$

Vztah k *t* pak vyplývá z morfologických alternací *t - c', d - z'* (*kat - kac'i, had - haz'i*) a dále z vývojových tendencí v době nejnovější, kdy je *c', z'* nahrazeno *t, d*.

Závěr

Jako zcela nepochybný jev je třeba uznat existenci tvrdého *c*, a to již pro období pračeské (*Váceslav*); v době rozvinuté měkkostní korelace ve XIII. a XIV. století tvořilo toto *c* tvrdý protějšek k palatalizovanému *c'* (*placena - c'ena*). Rovněž je třeba považovat *č* po depalatalizaci pův. slabik *p'e, b'e...* za přední variantu *e*-ovou, a to po retnicích a sykavkách ostrých. Jako diskusní návrh pak je podán model měkkostní korelace souhláskové ve stol. XIII. a XIV., v němž i sykavky tupé (včetně *ř*) a *j* jsou v korelaci. Tento model má proti jiným modelům tu nespornou výhodu, že lze na jeho základě vyložit hláskové změny jednotným způsobem (přehlásky *'u > 'i, 'o > 'e* jako změny po palatalizovaných, tzv. ztrátu jotace a splynutí *i s y* jako depalatalizaci, změnu *e > a* jako splynutí dvou depalatalizovaných slabik).

POZNÁMKY

¹ Srov. A. Lamprecht—D. Šlosar, *Vývoj českého hláskosloví a tvarosloví*, skripta SPN 1962, str. 40; M. Komárek, *Gebauerovo historické hláskosloví ve světle dalšího bádání*, J. Gebauer, *Historická mluvnice I, Hláskosloví*, 1963, str. 732; M. Komárek, *Hláskosloví*, *Historická mluvnice I*, 1962, str. 87

² Srov. B. Havránek, *K depalatalizaci v oblasti českého jazyka*, *Listy filologické* 67, 1940, s. 266 n.; Fr. Trávníček, *Historická mluvnice československá*, Praha 1935; M. Komárek, *Hláskosloví*, *Historická mluvnice I*, 1962; A. Lamprecht, *Vývoj hláskového systému českého jazyka se zvláštním zřetelem k nářečím na Moravě a ve Slezsku*, *Slovo a slovesnost* 17, 1956, s. 65—78

³ Srov. J. Gebauer, *Hist. ml. I, Hláskosloví*, 1963, str. 109

⁴ Srov. B. Havránek, *O vývoji českého jazyka*, *Česká mluvnice*, 1963, str. 449

⁵ Srov. A. Lamprecht—D. Šlosar, *Vývoj českého hláskosloví a tvarosloví*, str. 43

⁶ Srov. B. Havránek, *Nářečí česká*, *Čs. vlastivěda III*, Praha 1934, str. 142

⁷ Srov. A. Vašek, *Z jazykového zeměpisu Rožnovska a Valašskomeziříčska*, sb. Adolfu Kellnerovi, 1954, str. 112—118

⁸ Srov. A. Lamprecht, *Ztráta měkkosti souhlásek a její odraz v našich nářečích*, *Naše řeč* 45, 1962, str. 147—151

⁹ Srov. M. Komárek, *Hláskosloví*, str. 63

¹⁰ Srov. S. K. Šaumjan, *Istorijska diferencijal'nych elementov v pol'skom jazyke*, Moskva 1958, str. 14

¹¹ S tím souhlasí i naši fonetikové; srov. i B. Hála, *Uvedení do fonetiky češtiny na obecně fonetickém základě*, Praha 1962

¹² Za konzultaci děkuji doc. dr. M. Romportlovi, DrSc.

¹³ Srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice*, str. 203—205

¹⁴ Srov. J. V. Dušek, *Hláskosloví nářečí jihočeských I*, 1894, str. 37—39; dále J. Voráď, *Česká nářečí jihozápadní*, 1955, str. 65—67, S. Utěššený, *Nářečí přechodného pásu česko-moravského*, 1960, str. 188—190

¹⁵ Srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice*, str. 203—205

¹⁶ Srov. J. Gebauer, *Historická mluvnice I*, str. 196

¹⁷ Lišíme se tím ve výkladu od M. Komárka, *Hláskosloví*, str. 125

¹⁸ Vidíme tedy rovněž jistou souvislost mezi přehláskami ze XIV. stol. a depalatalizací, ale opačnou než M. Komárek

¹⁹ Srov. A. Lamprecht, *K otázce vlivu jazyka na jazyk*, Sborník prací fil. fak., Brno A 6, 1958, str. 88—92; B. Havránek, *Influence de la fonction de la langue littéraire*, Travaux CLP I, str. 106—120, přetištěno česky pod názvem *Vliv funkce spisovného jazyka na fonologickou a gramatickou strukturu spisovné češtiny*, Studie o spisovném jazyce, Praha 1963, str. 19—29 (zde str. 24 a pozn. 26)

²⁰ Srov. A. Lamprecht, *Ztráta měkkosti souhlásek a její odraz v našich nářečích*, Naše řeč 45, 1962, str. 147—151

²¹ Srov. B. Havránek, cit. čl. *Vliv funkce spisovného jazyka*, str. 22; J. Gebauer, *Historická mluvnice I*, str. 212

²² Srov. A. Lamprecht, cit. čl. *Ztráta měkkosti...*, str. 151; doklady typu *řčala, břasa* viz v cit. práci J. Voráče, str. 13—15

²³ Srov. B. Havránek, *Nářečí Česká*, s. vlastivěda III, str. 141 n.

²⁴ Srov. A. Vašek, cit. čl. *Z jazykového zeměpisu...*, str. 112—118

²⁵ Srov. B. Havránek, *Nářečí česká*, str. 141 n.

²⁶ Srov. např. stav v českých nářečích jihozápadních, kde se toto *t', d', n'* později depalatalizovalo, např. *vostan, stupen, pod* „pojd“, *přid, propušt*; viz díla citovaná sub¹⁴; obdobné jevy jsou místy i v nářečích hanáckých

²⁷ Srov. B. Havránek, *Nářečí česká*, str. 186—188

НОВЫЙ ВЗГЛЯД НА КОРРЕЛЯЦИЮ МЯГКОСТИ В ДРЕВНЕЧЕШСКОМ ЯЗЫКЕ

Автор стремится в данной статье дать новый взгляд на корреляцию мягкости в древнечешском языке. В качестве несомненного факта нужно признать существование твердого *s*, а именно уже в пращешский период (*Váceslav*); во время развитой корреляции мягкости в XIII и XIV вв. представляло это *s* твердый коррелят мягкого *s'* (*placena — s'ena*). В качестве дискуссионного предложения дается в работе модель корреляции мягкости согласных в XIII и XIV вв., в которой даже шипящие (включая *ř*) и *j* находятся в корреляции, значит, не только *p—p'*..., *s—s'*..., но и *š—š'*, *ž—ž'*, *č—č'*, *ř—ř'* и *j—j'*. Эта модель отличается тем бесспорным преимуществом, что на ее основе можно толковать фонетические изменения с одного аспекта.

